

Поліські нариси

Клим Поліщук

I. Поберіжник

Був колись, наче дуб кучерявий, як ходив із рушницею поза плечима, вартуючи темного лісу...

Колись ліс — не ліс, а справжня Біловезька Пуща, і зубри в ній, як ті "буй-тури"...

Тепер зубри у безвісті, а старий Трохим—все в минулому— розмовляє з собою:

— Було, ніхто не смів ногою ступити... Не смів...

І старе, як вербова кора, віспувате лице крилося смутком, як небо хмарами...

Зітхав:

— Ех, дикі кози та сарни до самих рук підходили!..

Зітхаючи, дивився на повновиде коло місяця, а його очі (вовчі очі) тривожним зором бігали по пустельній площині, що на ній потворними примарами чорніли одні пні...

Так ніч у ніч вартував старий Трохим давні праліси Біловезькі, де споконвіків росли й виростили кремезні дуби-велетні...

Бачив їх ще й тепер, бо не так легко одурити його, щоб він повірив у жорстоку дійсність. Тому його очі (вовчі очі) ясно бачили, що то не пні на пустельній долині, а вовки та ведмеді, що скаменіли тут під час війни з поляками й удають тепер, ніби навколо — поле і ніби те поле — не ліс...

Чув старий навіть гомін глухий, як гучно лунав він десь аж під хмарами й до самісінького ранку сам гомонів:

— Було!.. Гей, було!..

Коли ж на сході займалося полум'ям небо й коли, замість пташиного співу, озивалися незліченні пилки тартаків (десь далеко), старий Трохим стомлено плентався до маленької залізничної станції, де день у день вантажили на вагонні "площадки" довгі, як церковні свічки, гладенькі бруски дерева.

Старий ставав собі осторонь від усіх і мовчки дивився на них, і здавалося йому, що то зовсім не дерево, а якісь дивні мертвяки, що так щільно тулилися один до одного...

І коли тільки довга валка навантажених "площадок" повільно вирушала кудись на захід, він поважно, як на похороні, здіймав шапку й сумним поглядом вовчих очей проводив її в далеч...

Іноді чув, як ті, що вантажили, говорили між собою:

— Дайте хто тому дурному поберіжникові щось попоїсти, а то вмере, і згине пам'ять про нашу Біловезьку Пущу...

Тоді він чув у своїх руках окраєць важкого, як камінь, чорного поліського вівсяника й байдуже гриз його рештками своїх зубів, чуючи тільки гомін могутніх дубів десь у небі й тиху розмову тартакових робітників коло себе:

— Був колись, наче дуб кучерявий...

— Як була наша Біловезька Пуща...

Слухаючи, шептав:

— Було... Гей, було...

II. Поворотовець

Ген там, вздовж сумного Стохода—береги в купях дротів заір— жавлених. Між купами тими синіють волошками низькі горби, як могили, що від них—часто буває—смерть чоловікові...

Та кожний чоловік—усе чоловік, і не страшна навіть смерть, коли він шукає межі "обійстя" свого...

Відомо всім, що там, де купи дротів та низькі горби, як могили, село було...

Тепер тут де-не-де землянки, що над ними рано й надвечір снуються до неба дими й димочки, ніби хтось незнаний комусь невідомому жертву приносить...

Вернувшись "із Росії", старий Микита Ганчар та його син, Микола, довго розглядали між цими купами дротів та низьких горбів, але ніяк не могли знайти "свого місця".

Обидва знали, що як виїжджали цілою родиною тоді, коли "герман Кувле забрав", то—"було обійсце, як обійсце: так хліви, так шопа^[1], так клуня, атак хата, і щей садок поза хатою"...

Пригадували собі навіть тих "райських птахів", що "стара мати" на комині "синькою та червенькою" малювала, але тепер уже не було її й не було кому щось більше пригадати...

— Як на злість, у самій дорозі вмерла, — буркотав про себе старий Микита, блукаючи із заступом у руках між купами дротів та горбів, як могилок.

Остогидло це синові й одного разу він сказав старому:

— Шукайте ще там, де найбільша дротяна купа, бо як не знайдете, так я вас уб'ю й себе запропащу!..

Завагався старий, бо то ж по всіх землянках знали, що під тією купою дротів нібито якась могила, а в тій могилі нібито якийсь "важний герман" лежить, що кожної ночі "чорною тінню страхає". Через це саме ніхто ще й досі не зачіпав її, хоча в інших місцях так навіть справжні могили порозкопували й городину засадили...

Дунав старий, дунав і додумався:

— Знайду—добре, а не знайду—в Стоход!.. Однаково, що так жити, чи й зовсім не жити!..

Потай від сина взяв заступа і став поратися. Розгорнув на однім місці й трохи покопав, розгорнув на другім і також трохи покопав, а далі розгорнув ще й на третім і став копати, як враз — полум'ям до неба — вибух, що з купи дротів і сліду ніякого не стало...

Збіглися люди й побачили, що в тій ямі, що її вирвав закопаний гарматень, повно скривавлених шматків тіла, а між ними знайшли декілька кавалків цегли з намальованими "райськими птахами".

Отже, без усяких труднощів пізнали всі до одного, що тих птахів "стара" малювала і

що це місце — місце "обійстя", що так шукав його старий Микита...

І тоді його син, як і кожний інший "поворотовець", став відбудовуватися...

III. Війт

Як тільки весна, так по всіх селах, як селах—біда!

Тоді перед нівок, а то значить, що треба ще й "данину"* платити.

Тоді вздовж села ходить війт ("лех") і забирає подушки із хати...

Тоді майже всі господарі сплять на "голому кулаці", бо так, кажуть, — "ліпше думається"...

А думається все про недавно минуле: "Ех, ек ішла ота революція!.. Тоді гадали, що вже не треба бути остатнє тиле[2] чи кунє[3] до Кувлє вести на збуток"...

Тепер же не те, бо — "хто що й навіть має, то так має, що нічого не має"...

Отже, ніде "нема пуратунку"...

Нема "пуратунку" і в селі Валихати, що на правому березі Стару, аж поки "сам" війт не знайшов його.

Валихатський війт "не якийсь собі лех", "правуславний таки чолувік", а тому й своїх людей знав.

Як прийшла та весна, так він зразу:

—Треба данину, але ж я не ворог вам, щоби подушки з хати брати!..

— Так, так! — озвалася громада. — Він, Семене, добрий чоловік!..

—А тому хочу загинати!—сказав війт.

Аж роти роззявили:

— Як так?!

— А так... — усміхнувся гірко.—Хіба ж ви не знаєте, що як не буде данина, так буде поліція?..

—Так, так...—притакнула громада.

—Отже,—говорив війт далі,—хочу сам загинути, але нікого не силувати... Маю корову—продам! Маю коні—продам! Маю ще й підсвинка, але й того продам! Дам, що з мене належить, а на решту, що зостанеться, накуплю "зубрівки" й частуватиму кожного, хто так, як і я, віддасть належне...

— Ну, так!.. Це так!..—стала думати громада.

В той час підійшов піп, що стояв собі осторонь.

—Кесареве—кесарові, а боже—Богові!—сказав поважно.

Розійшлись по хатах якісь самі не свої.

—Ну, ну...—думали. — Побачимо...

Тим часом війт спокійно собі оборавався та обсіявся і так, як по Великодні, привів до себе якогось мазура, що то "на панському лану_осів",_а_тоді всі побачили, що то не жарти.

Війт "спродався" і послав "до повіту" Шльому, що то "все кури скуповлював", щоб той привіз йому "стільки пляшок, скільки є хат на селі"... Тоді вже хтось таки й не витримав і сам пішов до війта.

—Як же це ви так, щоб справді так?.. — почав було казати, але війт тільки рукою

махнув:

—Ет, що вже й казати!.. Гину вже та й по всьому!..

Пішов тоді той від хати до хати, та ще й з патерицею, як то колись "десятник" ходив.

—Слухайте, добрі люди!—казав. — Не можна так допустити до такого...

—Але ж що робити, як така біда?..—відповідали по хатах.

—Продати щось... Останнє навіть, аби лише так, щоб не було цього... Бо то ж усе одно не допоможе... Прийде поліція і тоді все стягне...

— А стягне!.. — згоджувалися.

На другий день приїхав Шльома із "зубрівкою", а тоді вже всім стало жалко вїта і кожний старався якось допомогти йому.

Цілий тиждень бідкалася громада, збуваючи навіть ті самі подушки із хати, але так, як перед Юрієм, уже ні одної пляшки "зубрівки" не залишилося у вїта.

Позичив тоді вїт у когось коні й повіз до "повіту" оту саму "данину", а громада тільки те й думала, щоб не сталося з ним "чогось лихого"...

Але годі було й сказати, яке то було здивовання, коли вїт повернувся не тільки що живий та здоровий, а ще й з новим возом та парою добрих коней, що нібито йому в тім старостві[4] за "пильну службу" подарували...

Перестали тоді з вїтом навіть говорити, а на Юрія, коли майже мліли з безхліб'я, піп пішов "з процесією" у поле — "щоб жнива добре вдалися"...

IV. Гак

Цілим селом як стогін який:

— Гей, біда, біда!

Так ще з осені, коли тільки з полів зібрали, а осінь була така, ніби й не осінь. Де-не-де навіть вишні стали розцвітати. Сіючи озимину, дивувалися:

— Звідкіль стільки мишей у ріллі?!.

І домислювалися:

—Голод буде...

Боялися про це навіть говорити, а так якось, натяками:

—Що то буде?..

— Атак, так...

Спішили домолотити решту, що у "стодолах", щоб заздалегідь уже знати, що "на данину", а що "на харч". Зерна мало, та й у тім усе якісь "червачки чорненькі".

Коли ж із того зерна зготували хліб, то млоїло під грудьми, тиснуло коло серця й темніло в очах. Худібка також хорувала, а коли до всього та ще й худібка хорує, то значить—біда...

Справжня біда прийшла до села щойно по Різді, коли й бараболі не стало. Тоді молодші почали скаржитися, що пухнуть ноги, а старші помітили, що наче сліпнуть і ввечері ледве могли додивитися до маленької жовтенької плями, де каганець блимав...

— Добре, то хоч зима не дуже завальна... — казали і боязко чекали весни-провесни.

Напровесні, коли зазеленілося, кинулися по сусідніх мазур—ських "осадах" за

якими-небудь заробітками, але майже всі скоро назад верталися.

—То ж по цілому Поліссі так діється!.. — говорили, а слово "голод" дедалі росло й ширилося і не було на те ніякої ради.

—Хоч би вже хопта[5] яка скорше з'явилася!—зітхаючи, говорили між собою.

А "хопта" ще не з'являлася, бо весна щойно починалася, а разом із нею починалося й те, що найстрашніше...

* * *

Стали худібку збувати: хто мав "кунє", той збував "кунє", хто мав "тиле" — збував "тиле", а хто не мав ні цього, ні того, той навіть дріб випродував, аби лише корець бараболі дістати.

І стало так, що день у день, як колись на прощу до Почаєва, так тягнулися тепер до Кувлє, а в Кувлє завжди торговиця і купці багаті.

—Як на вогні згаряє... — казали статечні господарі до себе, оглядаючися по "обійсцях" своїх.

Та не було іншої ради, як тільки так до жнив протягнути, а жнива мають бути гарні, бо озимина в полі, як той пух зелений.

* * *

Були ж такі, що вже нічого не мали збувати, а серед них і та бідна жінка Марта, що її чоловік, Тодор Макогін, — "десь на Україні згубився"...

Пару літ тому були такі вісті, що десь на Херсонщині гроші заробляє, але ще й досі — "ні грошей тих, ні його самого".

Якось прийшов хтось такий, що також був там, і сказав:

—А знаєте, Марто, що вашого чоловіка вже й на світі немає!..

І розповідав щось про голод, що нібито був тоді там і що нібито від нього загинув і Тодор.

Не вірила, бо то—"много чого люди не скажуть", але правда— правдою...

Жила на своїй морзі*, що між людськими полями, як виснажена берізка між дубами, та ще й не сама, а діточок двоє...

Восени хоч і знала, що нічого буде їсти зимою, проте з останнього засіяла, а тепер, коли вже ні одної курки при хаті не залишилося — хоч повіситися...

Спочатку, як та риба на придусі, сюди-туди по глителях кидалася, а далі лягла на ліжко і годі. Марійка, що їй уже восьмий минув, лягла поруч неї, а шестилітній Івась—мишенятком—по підвір'ї лазить...

Побачив хтось із тих, що так само сюди-туди кидався, і зайшов до хати.

— Що ж це ви так, Марто?—спитався.

— Все одно вже... — сказала, а в самої очі повні сліз.

—Нічого так лежати та розпачати...

—А що ж?..—байдуже глянула Марта.

—Треба щось робити!..

—Я вже хотіла б умерти...

— Ну, а діти?..

—Ах, діти все мої, діти!.. — зітхнула і зайшлася сльозами.

— Знаєте, Марто?—нахилився тоді той до неї.

— А що?..

— Просити йдять...

— Як?! — аж підвелася Марта.

—Отак,—продовжував той.—На шлях, що до Кувле... Станьте самі й діточок поставте... Руку простягніть...

Марта аж зацікавилася:

— Я?!. Я?!. Як жебрачка?!

В той час у хату вбіг малий Івась:

— Мамусю, їсти!..

Марта здивовано глянула на нього, ніби вперше побачила, а потім швидко повернулася до того, що так радив, і сказала:

— Ну, добре... Завтра стану... Мушу стати.. Але прошу вас, нагодуйте їх чим-небудь... Як випрошу, так і вам дам...

—Добре! — сказав той і забрав із собою дітей, щоб нагодувати їх.

* * *

Коли ж через якусь годину вернувся назад із дітьми, то побачив, що Марта висіла на зеленому поясі, зачепивши його за той гак, що на ньому ще не так давно Івасева колиска висіла.

Тіло Марти нагадувало суху тараню й було таке, як та крига, що зимою Стир заковує...

1926, "Життя і революція", № 4

Примітки

Данина—держ. податок у Польщі.

[2] Тиле (діал.) — телля.

[3] Кунє (діал.) — кінь.

[4] Староство — повітовий комісаріат.

Морга—трохи менше десятини.